

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Əlyazması hüququnda

İSAXAN ABDULLA oğlu İSAYEV

**AZƏRBAYCANDA ÖZƏL
ALİ TƏHSİLİN PROBLEMLƏRİ**

İxtisas: 13.00.01. Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi

Pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı - 2003

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı: Təhsil cəmiyyətin inkişafına fəal təsir göstərən, cəmiyyətdə və ümumiyyətlə həyatda baş verən proseslərin mahiyyətini, müəyyən mənada, özündə əks etdirən bir sahədir. Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə təhsilə xüsusi diqqət yetirilməsi, onun strateji əhəmiyyət daşıyan bir sahə kimi götürülməsi də cəmiyyətin həyatında oynadığı bu böyük rol ilə əlaqədardır.

Bütün zamanlarda dövrün qabaqcıl adamları təhsili cəmiyyətin, millətin inkişafının əsas şərti saymış, bu istiqamətdə mühüm işlər görməyə çalışmışlar. İnkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, hər bir ölkədə təhsilin inkişafı ən önəmli məsələ kimi həmişə ön plana çəkilmiş, bu sahədə planlı, məqsədyönlü islahatların aparılması əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Keçid dövrünü yaşayan Azərbaycanda bu istiqamətdə ciddi işlər görülür. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin hüquqi normativ sənədlərinə və dövlətin tələblərinə uyğun, yeni məzmunu, yeni istiqamətə malik təhsil sistemi yaratmaq sahəsində ciddi axtarışlar aparılır, ölkə təhsilinin inkişafını təmin etmək məqsədilə təhsil sistemimizin dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təhsil sistemlərinə inteqrasiyası uğurla həyata keçirilir. Belə əsaslara söykənən təhsil sisteminin yaradılması, ümumilikdə, cəmiyyətimizin demokratik inkişafının təməli daşdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyevin işləyib hazırladığı və uğurla həyata keçirdiyi müstəqil dövlət quruculuğu strategiyasında belə bir ideya ön plana çəkilmişdir ki, müstəqilliyin əbədiliyinin və dönməzliyinin, cəmiyyətin sivil, demokratik inkişafının magistral yolu yalnız təhsildən keçir¹.

Yeni vəzifələr, təhsil sisteminin modernləşdirilməsi ölkənin təhsil sistemində bu vaxta qədər olmayan yeni peşələr üzrə mütəxəssis hazırlığı zərurəti yaratmış, bu isə öz növbəsində Azərbaycanda yeni ali təhsil sistemi şəbəkəsinin yaradılmasına və yeni ixtisaslar üzrə kadr hazırlığına gətirib çıxarmışdır.

---

¹ Mərdanov M.C. Azərbaycan təhsili islahat yollarında: uğurlar, problemlər, vəzifələr... Bakı - 2001

Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra inkişaf etmiş xarici ölkələrin təhsil sisteminə istinad olunaraq Azərbaycanda özəl təhsil müəssisələrinin yaradılması məsələsi meydana çıxdı. Bu məsələ 1992-ci il dekabrın 16-da təsdiq olunmuş təhsil haqqında Qanunda öz əksini tapdı. Qanunun 13-cü maddəsinin 1-ci bəndində yazılırdı: “Azərbaycan Respublikasında dövlət və qeyri-dövlət, pulsuz və pullu təhsil müəssisələri fəaliyyət göstərir”¹.

Bu ideyanı ilk olaraq qaldıran indiki Xəzər Universiteti Xalq Təsərrüfatını İdarəetmə İnstitutunun nəzdində “İngilis dilli Azərbaycan Universiteti” kimi, Azərbaycan Universiteti Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində “Ali Humanitar Kollec” kimi, Qərb Universiteti isə “Gənclər” institutu kimi fəaliyyətə başladılar².

Beləliklə, Azərbaycanda ilk özəl ali təhsil müəssisələri yaradıldı.

Özəl ali məktəblərin yaradılmasında əsas məqsəd 90-cı illərin əvvəllərində artıq ciddi şəkildə böhran keçirən dövlət təhsil sistemində yarış və rəqabət xarakteri verəcək və bununla da təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə gətirib çıxaracaq yeni ruhlu, sağlam alternativ təhsil sistemi hazırlamaq idi. Ölkənin ictimai-siyasi həyatında baş verən əsaslı dəyişikliklər buna şərait yaratdı.

Əhalinin ali təhsilə tələbatlarının qanunauyğun olaraq artımı ilə dövlət ali təhsil sisteminin imkanları arasında uyğunsuzluğun yarandığı bir dövrdə özəl ali məktəblərin yaranması sosial gərginliyin azaldılması və ya aradan qaldırılması yolunda həyata keçirilən mühüm ictimai-siyasi, elmi-pedaqoji aksiya idi. Bu da nəzərə alınmalıdır ki, gənclərin geniş təbəqələrinin ali təhsilə olan marağının ödənilməsi onların cəmiyyətdə hörmət və nüfuz qazanmasının, arzusuna uyğun işlə təmin olunmasının mühüm amillərindən biridir. Bu mənada dövlət ali təhsil müəssisələri ilə paralel olaraq bütün parametrlərinə görə o standartlara uyğun olan özəl ali təhsil müəssisələri artıq neçə ildir ki, uğurla fəaliyyət göstərir.

Özəl ali təhsilin ən əsas vəzifələrindən biri keyfiyyət göstəricilərinin qayğısına qalmaq, hazırladığı kadrların ixtisas səviyyəsini yüksəltmək olmalıdır. Yalnız bu yolla

¹ Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu. B., İ”Öyrətmən”, 1993.

² Respublikada özəl təhsil müəssisələri: reallıqlar. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 27 yanvar-2 fevral 2000-ci il.

özəl ali məktəblər ictimaiyyətdə özləri haqda və ümumiyyətlə özəl ali təhsil haqda müsbət rəy formalaşdırmağa bilər və öz gələcək fəaliyyətlərini uğurla qura bilirlər. Əgər belə olmasa özəl ali məktəblər əhali arasında kifayət qədər yüksək nüfuza malik olan dövlət ali məktəbləri ilə rəqabətə girməyə və bu mübarizədə davam gətirməyə çətinlik çəkəcəkdir. Bunu dərk etdiyimizdən özəl ali təhsilin tərəqqisinin mühüm şərtlərini, elmi-nəzəri və praktiki inkişaf konsepsiyalarını müəyyənləşdirməyə, bu sahədəki uğurları və nailiyyətləri ümumiləşdirməyə, mövcud problemlərin həlli yollarını layihələşdirməyə və proqnozlaşdırmağa çalışmışıq.

Araşdırmalar zamanı məlum oldu ki, Azərbaycanda özəl ali təhsilin problemləri ilə bağlı indiyə kimi nəinki dissertasiyalar yazılmayıb, heç elə bir ciddi elmi iş də aparılmayıb. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin özəl ali məktəblərin fəaliyyətinə, oradakı mövcud vəziyyətə, onların qarşısında duran vəzifələrə həsr olunmuş kollegiya qərarları, xüsusi normativ sənədlər, sərəncamlar və s., eləcə də özəl ali təhsil müəssisələrinin rektorlarının öz ali məktəbləri ilə bağlı məqalələri, müsahibələri, ali məktəb rəhbərlərinin özəl ali təhsilin müxtəlif məsələlərinə həsr olunmuş azsaylı yazıları istisna edilərsə, bu sahədə bir boşluq vardır.

Özəl ali təhsillə bağlı yazıların əksəriyyətində problemin ümumi məsələlərinə toxunulur, tədrisin, təlim-tərbiyənin daxili məsələləri üzə çıxarılır. Bu yazılarda ali təhsil bir sistem kimi öyrənilməmiş, onun iqtisadi xüsusiyyətlərinin təhlili tədqiqatdan kənar qalmış, qabaqcıl ölkələrin uzun illər sınaqdan çıxmış ali təhsil təcrübəsini nəzərə almaqla Azərbaycan üçün məqbul özəl ali təhsil konsepsiyasının elmi-nəzəri əsasları tam şəkildə işlənib hazırlanmamışdır.

Azərbaycan ali təhsilinin inkişafında özəl bölmənin rolunun və yerinin müəyyənləşdirilməsi, ümumilikdə özəl təhsildə olan problemlərin həlli yollarının araşdırılması, onların üzə çıxarılarq aradan qaldırılması, özəl təhsilin dövlət təhsili ilə yanaşı yaşama və inkişaf etmə hüquqlarının əsaslandırılması üçün özəl ali təhsilə aid yeni-yeni tədqiqatların aparılması, bu sahədə dünya təcrübəsinin dərinədən öyrənilməsi, mövcud ali təhsil sisteminin uğurlarının ümumiləşdirilməsi çox vacibdir. Bun-

suz Azərbaycanın ali təhsilində özəl bölmənin inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirə bilmərik.

Bu səbəbdən də biz tədqiqatımızı Azərbaycanda özəl ali təhsilin problemlərinə həsr etmişik.

Tədqiqatın obyektı Azərbaycanda özəl ali təhsildir.

Tədqiqatın predmeti Azərbaycanda özəl ali təhsilin problemləridir.

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda təşəkkül prosesi keçirən özəl ali təhsilin uğurlarını və nailiyyətlərini təqdir etməklə bu sahədə yol verilmiş nöqsanların obyektiv və subyektiv səbəblərini üzə çıxarmaqdan, mövcud problemləri təhlil etməklə özəl ali təhsilin perspektivlərini layihələşdirməkdən və proqnozlaşdırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın əsas vəzifələri

1. Azərbaycanda özəl ali təhsilin yaranmasını şərtləndirən ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi-mədəni və hüquqi bazanın müəyyənləşdirilməsi;

2. Azərbaycanda özəl ali təhsilin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin xarakteristikasının verilməsi;

3. Azərbaycanda özəl ali təhsilin inkişaf xüsusiyyətlərinin, istiqamətlərinin, tendensiyalarının və problemlərinin üzə çıxarılması və onların həlli yollarının layihələşdirilməsi və proqnozlaşdırılması;

4. Dövlətlə özəl ali təhsil arasında münasibətlərin tənzimlənməsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi;

5. Azərbaycanda özəl ali təhsilin yaranması zəruriliyinin əsaslandırılması və kadr hazırlığında onun yerinin və rolunun müəyyənləşdirilməsi;

6. Özəl ali təhsilin inkişafının iqtisadi aspektinin, maliyyələşmə xüsusiyyətlərinin təhlili;

7. Dövlət ali məktəblərinə muxtariyyət hüququnun, özəl ali məktəblərə isə sərbəstlik verilməsinin (tələbə qəbulu, tədris planlarının və proqramlarının hazırlanıb həyata keçirilməsi və s.) əsaslandırılması.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar

1. Dissertasiyada müqayisəli təhlil əsasında sübut olunmuşdur ki, özəl ali məktəblər Azərbaycanın müasir inkişaf mərhələsində gənclərin ali təhsil almasında müəyyən rol oynamaqla ölkədə sosial sabitliyin yaranmasına təsir göstərən mühüm qurumlardan biridir.

2. Özəl ali təhsil müəssisələri müxtəlif sahələr üzrə kadr hazırlamaq funksiyasını yerinə yetirməklə Azərbaycan gənclərinin təhsili, tərbiyəsi və inkişafı işinə, onların vətənə xidmət etməyə hazırlanmasına öz töhfəsini verir.

3. Azərbaycanda özəl ali məktəblər respublikamızın ali təhsillə bağlı bütün hüquqi və normativ sənədlərinə istinad edərək fəaliyyət göstərir, ali təhsilin daha da inkişafına xidmət edir.

4. Özəl ali məktəblərin hüquqi və mənəvi-psixoloji vəziyyətinin dövlət ali məktəblərinin vəziyyəti ilə eyni olmaması (özəl ali məktəblərin elmi şuralarına elmi adlarla bağlı vəsadət qaldırmaq hüququnun verilməməsi, müdafiə şuraları yarada bilməməsi və s.) özəl ali təhsil müəssisələrinin səmərəli fəaliyyətinə və nüfuzuna mənfi təsir göstərir. Bu uyğunsuzluqların aradan qaldırılması, özəl və dövlət ali təhsil müəssisələrinin bərabər hüquqlu şəraitdə fəaliyyət göstərməsi və bununla da ictimaiyyətdə özəl ali təhsilin nüfuzunun qalxması üçün mühüm şərtidir.

5. Özəl ali təhsil müəssisələrinin mərkəzləşdirilmiş idarə sistemində cəlb olunmasına baxmayaraq dövlət ali təhsil müəssisələri ilə müqayisədə bəzi imtiyazlardan məhrum edilməsi (dövlətdən dotasiya almaq, məzunların yerləşdirilməsinə fərqli yanaşmalar, aşağı bal toplamış abituriyentlərin özəl ali təhsil müəssisələrinə göndərilməsi və digər ayrı-seçkilik işləri) ölkə vətəndaşlarının təlim-tərbiyəsində və təhsilində dövlət münasibətinin müxtəlifliyinə gətirib çıxarmışdır. Süni yaradılan bu problemlərin nəticəsidir ki, hələ də valideynlərin çox hissəsi dövlət ali təhsil müəssisələrinə (ödənişli olsa da belə) üstünlük verir.

6. Özəl ali təhsil müəssisələrinin ən zəif cəhətlərindən biri onun daimi yüksək səviyyəli elmi-pedaqoji kadr potensialına malik olmamasıdır (bir neçə ali məktəb istisna olmaqla). Əgər özəl ali təhsil müəssisələri yüksək sosial və elmi-pedaqoji

bazaya malik olmaq istəyirsə, öz fəaliyyətini dövlət ali məktəblərinin kadr potensialı ilə fasiləsiz iş prinsipi əsasında qurmağa çalışmalıdır.

7. Özəl ali təhsil müəssisələrinin dövlət ali təhsil müəssisələri ilə paralel olaraq bir çox sahələr üzrə kadrlar hazırlaması onların fəaliyyətində ciddi çətinliklər törədir. Çünki dövlət ali məktəbləri ilə özəl ali məktəblər arasında rəqabətin Azərbaycanda qanunun aliliyinin, hüquqi və əxlaqi dəyərlərin hələlik tamamilə bərqərar olmadığı bir şəraitdə baş verməsi, dövlət ali məktəblərinin xeyrinə, amirlik və subyektivizm təzahürlərini labüd edir. Bu isə özəl ali məktəblərdə müəyyən ixtisasların, hətta ola bilər ki, bəzi özəl ali məktəblərin “təbii” yolla bütövlükdə ləğvinə səbəb olsun. Dövlət ali təhsil müəssisələrinə üstün praktiki və hüquqi imtiyazların verilməsi özəl ali təhsil müəssisələrindən dövlət ali təhsil müəssisələrinə keçid meylinin yaranmasına səbəb olmuşdur ki, bu da ali təhsildə özəl bölmənin rəqabət qabiliyyətinin zəifləməsinə gətirib çıxarır.

Tədqiqatın metodoloji əsası. Dissertasiyanın komponentlərinin xarakteristikasını vermək üçün tətbiq edilən, onun vəzifələrinin həlli prosesində zəruri olan nəzəri müddəaların və prinsiplərin, forma və metodların, vasitələrin toplusu tədqiqatın metodoloji əsasını təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycanda özəl ali təhsil çox da böyük tarixə malik olmasa da ali təhsilin inkişafında müəyyən rol oynamışdır. Belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, özəl ali təhsil Azərbaycan həyatında baş verən ictimai- siyasi və hüquqi dəyişikliklərin nəticəsi olmaq etibarını ilə bir sıra məhdudiyətlər qarşısında qalmışdır ki, bu da Azərbaycanda yeni dövlət quruculuğu dövründə hüquqi normativ sənədlərin yetkinsizliyi ilə bağlıdır. Müqayisəli-analitik iş nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, özəl ali təhsil müəssisələri ilə dövlət ali təhsil müəssisələrinin eyni hüquqi-normativ sənədlər əsasında fəaliyyət göstərməsi, cəmiyyətdə özəl ali təhsilin nüfuzunun artmasına səbəb olardı. Belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, özəl ali təhsil müəssisələrinin nizamnamə hüququnun məhdudlaşdırılması və o hüquqların bəzilərinin dövlət inhisarına çevrilməsi, ali təhsil sahəsində dövlət monopolizminin yaranmasına, rəqabətin aradan

qaldırılmasına, nəticədə isə kadr hazırlığının keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Dövlət seçmə təsisatının (Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının) yaradılması, onun idarəetmə orqanlarının dövlət tərəfindən müəyyən olunması, mövcud seçmə texnologiyasının həyata keçirilməsi klassik monopolizmin təzahürü olmaqla ölkənin intellektual potensialının hazırlanmasına mənfi təsir göstərir və özəl ali təhsilin inkişafına mane olur. Tədqiqatda ali təhsil texnologiyasına ilk dəfə olaraq “süzgəc” anlayışı daxil edilmiş, onun prinsipləri, tətbiqi və təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın metodları: müşahidə metodu, tarixi-müqayisəli metod, təhlil-tərkib metodu, (analiz-sintez), induktiv-deduktiv metodlar, riyazi metodlar və s.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. İlk tədqiqat əsəri olmaqla dissertasiyada Azərbaycanda özəl ali təhsilin meydana gəlməsinin siyasi-iqtisadi, elmi və praktiki əsasları hərtərəfli və dərin təhlil edilmişdir. Dissertasiya çox da böyük tarixə malik olmayan özəl ali təhsilin yaranma və inkişafını, problemlərini və onların həlli yollarını, gələcək perspektivlərini proqnozlaşdıran tədqiqat işi kimi gələcəkdə də bu istiqamətdə elmi axtarışların davam etdirilməsi üçün ilkin mənbə rolunu oynayacaqdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycanda özəl ali təhsilin praktiki olaraq həyata keçirilməsi prosesində, özəl ali təhsillə bağlı hüquqi və normativ sənədlərin, özəl ali təhsilin texnologiyasının təkmilləşdirilməsində və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsində, özəl ali təhsilin rastlaşdığı problemlərin həllində, eləcə də ali məktəbdə pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi üzrə mühazirə və seminar məşğələlərində tədqiqatın nəticələrindən istifadə etmək olar.

Tədqiqatın aprobasiyası. Tədqiqatın nəticələri ingilis və Azərbaycan dillərində 10 adda məqalə və tezislər şəklində çap edilmişdir. Bu məsələlər Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin keçirdiyi “Aspirant və gənc tədqiqatçıların respublika elmi konfransında”, “Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri” üzrə ali məktəblərarası elmi konfransda, Riqada keçirilən “Baltik dənizi regionu

XXI əsrin astanasında” adlı beynəlxalq konfransda şərh edilmiş, irəli sürülən elmi müddəalar müdafiə olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Əsər giriş, 2 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQİQATIN QISA MƏZMUNU

Girişdə tədqiqatın aktuallığı, obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri, praktik və nəzəri əhəmiyyəti, metodoloji əsasları, elmi yeniliyi göstərilir, müdafiəyə çıxarılan müddəalar irəli sürülür, istifadə olunan tədqiqat metodları barədə məlumat verilir.

Dissertasiyanın I fəslı “*Azərbaycanda özəl ali təhsilin yarandığı siyasi, sosial-iqtisadi və hüquqi şərait*” adlanır. Bu fəsil 3 paraqrafdan ibarətdir. “*Özəl ali məktəblərin meydana gəldiyi siyasi, sosial-iqtisadi və hüquqi vəziyyətin qısa xarakteristikası*” adlanan birinci paraqrafda özəl ali məktəblərin meydana gəldiyi dövrün ictimai-siyasi mənzərəsi yaradılır, özəl ali məktəblərin yaranmasını şərtləndirən sosial-iqtisadi, siyasi, eləcə də hüquqi vəziyyətin xarakteristikası verilir, beynəlxalq inteqrasiya proseslərinə qoşulan Azərbaycanda həyatın bir çox sahələrində olduğu kimi təhsildə də əsaslı dəyişikliklərə nail olmaq məqsədilə aparılan islahatlar üzərində geniş dayanılır.

Bu paraqrafda Azərbaycanda özəl ali təhsil müəssisələrinin yaranma prinsiplərini, fəaliyyət normativlərini, ali məktəblərin dövlətdən yardım alma və eləcə də bu yardımın dayandırılması prinsiplərini özündə birləşdirən hüquqi bazanın yaradılmasının vacibliyi əsaslandırılır və onun mexanizmi açıqlanır. Özəl ali məktəblərin fəaliyyət normativlərinin müəyyənləşdirilməsi və akkreditasiya olunması məqsədilə yaradılmış xüsusi qurumların – Təhsil Nazirliyi nəzdində (01.02.93-cü il) və Nazirlər Kabineti yanında (24.09.94-cü il) yaranmış Dövlət Ali Ekspert Komissiyasının fəaliyyəti geniş təhlil olunur, bu yolda əldə olunan uğurlar və nailiyyətlər qeyd olunur, buraxılmış nöqsanların obyektiv və subyektiv səbəbləri üzə çıxarılır. Burada, eləcə də ali təhsil müəssisələrinin akkreditə olunması, dünya təcrübəsində akkreditasiyaların mövcud tipləri üzərində geniş dayanılır. Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq iki tip akkreditasiya növünün varlığı qeyd olunur, onların mahiyyəti və

üstünlükləri əsaslandırılır. Qeyd olunur ki, dövlət tərəfindən qeydiyyatda alınmış hər hansı bir özəl ali məktəbdə hansı ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlanacağı da müvafiq dövlət orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilir. Bu halı keçid dövründə müəyyən mənada qəbul etmək mümkündür. Amma gələcəkdə ölkəmizdə dünya standartlarına uyğun təhsil verilməsi və buna qadir təhsil müəssisələri yaradılmasını istəyiriksə, unutmamalıyıq ki, istənilən özəl ali məktəb hər hansı ixtisas üzrə mütəxəssis hazırlamaqda tam sərbəst olmalıdır.

Daha sonra bu paraqrafda dövlət və özəl ali məktəblərin qarşılıqlı münasibəti öyrənilmiş, özəl ali məktəbdən dövlət ali məktəblərinə köçürmələrin səbəbləri öz elmi-pedaqoji həllini tapmışdır.

İkinci paraqraf *“Özəl ali təhsil sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və Azərbaycanın onun tətbiqi problemləri”* adlanır.

Azərbaycanda özəl ali təhsilin inkişafını təmin etmək üçün bu sahədə dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və onun mütərəqqi ənənələrinin tətbiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müxtəlif ölkələrdə ali məktəblər təhsilə, tədqiqata, mədəniyyətə və cəmiyyətə xidmətdə ümumi cəhətlərə malik olmaqla yanaşı, bir sıra tarixi, iqtisadi səbəblər və ənənələrlə bağlı dövlət və özəl bölmənin tutduğu yer cəhətdən fərqlənirlər. Əgər Almaniya, İngiltərə kimi ölkələrdə dövlət ali məktəbləri təhsil sisteminin aparıcılarıdırlarsa, ABŞ, Cənubi Amerika, Qərbi Asiya və Cənub-Qərbi Asiya ölkələrində özəl ali təhsil daha geniş yayılmışdır¹.

Avropa ölkələrində özəl ali təhsillə dövlət ali təhsilinin balansını böyük üstünlüklə dövlət ali təhsili tərəfdədir. Almaniyada 9 dini ali məktəbdən başqa bütün ali məktəblər dövlətə məxsusdur. Ali təhsilin Fransada 6%, Türkiyədə 23%, Norveçdə 1,5%, İspaniyada 6%-i özəldir (Ali məktəblərin sayı baxımından)².

Avstriya, Danimarka, Yunanıstanda demək olar ki, bütün ali məktəblər dövlətə məxsusdur. Şərqi Avropa ölkələrində də ali məktəblərin əksəriyyəti dövlətə

¹ . İsxanlı H.A. “Təhsildə dünya təcrübəsi və onun gerçək oxunuşu”. “Azərbaycan” qəzeti, 13 iyul 1995.

² Həsənov Ə. “Özəl ali məktəblər günün tələbinə cavab veririmi”. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, ¹ 23, 10-16 aprel 1999.

məxsusdur. Beləliklə, Avropa ali təhsilində dövlət sektorunun üstünlüyü göz qabağındadır.

ABŞ-da ali məktəblərin sayını müqayisə etsək, burada özəl ali təhsilin üstünlük təşkil etdiyini görürük. Təxminən 2000 ali məktəbdən (universitetlər nəzərdə tutulur) 1400-ü özəl ali məktəbdir¹ (ali məktəblərin 70%-i). Ölkədə ən məşhur ali məktəblər isə əsasən özəl universitetlərdir (Harvard, Çikaqo, Kolumbiya və s.)

Bununla belə, ABŞ-da özəl ali təhsilə və dövlət ali təhsilinə münasibətdə bir balans var. Çünki ABŞ-da hər iki bölmənin (həm dövlət, həm də özəl) inkişafı dövlət mənafehi bir məsələ kimi qəbul olunur və özəl universitetlərin xərcinin ən azı 25%-i dövlət büdcəsindən ödənilir. Bu hal dövlətin özəl ali təhsilin inkişafında maraqlı olmasını göstərir.

Yaponiyada ali təhsilin təşkili baxımından başqa təcrübə yaranmışdır. Avropa və Amerikadakı müxtəlif ali məktəb modelləri Yaponiyada heç bir məhdudiyyət qoyulmadan sınaqdan keçirilmişdir. Özəl ali təhsilin sürətlə genişləndiyi bir dövrdə, 60-cı illərin axırlarında maliyyə çətinliyi və istedadlı tələbələrin az gəlməsi səbəbindən ölkədə fəaliyyət göstərən bütün özəl ali təhsil müəssisələrini geniş böhran bürüdü. Belə olan halda özəl ali təhsilin inkişafı dövlət əhəmiyyətli məsələ elan edildi, özəl ali məktəblərin xərclərinin 50 faizinə qədərini dövlət öz üzərinə götürdü².

Bu paraqrafda bir sıra xarici ölkələrdə özəl ali təhsil sahəsindəki nailiyyətlər, uğurlar təhlil olunmuş, bu məsələlər ümumiləşdirilərək Azərbaycanda özəl ali təhsilin inkişafına kömək edə biləcək təkliflər paketi işlənilib hazırlanmışdır. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən özəl ali məktəblərin əsasən kiçik ölçülü olduğu qeyd olunur və bunun üstün cəhətləri əsaslandırılır. Qeyd olunur ki, hər hansı böyük bir ali məktəbdə müəyyən ixtisas üzrə çoxsaylı mütəxəssis hazırlamaqdansa, müxtəlif dəst-xətli kiçik ölçülü ali məktəblərdə həmin ixtisas üzrə azsaylı tələbə oxuması daha məqsədəuyğundur. Çünki bu hal təhsilə yarış xarakteri verir, rəqabətə yol açır, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə öz müsbət təsirini göstərir. Daha sonra bu paraqrafda dünya təcrübəsinə əsaslanaraq dövlətin özəl ali məktəblərə göstərə

¹ American Universities and Colleges, 12th edition, American Council of education, 1983. P.7.

² . İsxanlı H.A. "Təhsildə dünya təcrübəsi və onun gerçək oxunuşu". "Azərbaycan"qəzeti, 13 iyul 1995.

biləcəyi kömək yollarından bəhs olunur və qeyd olunur ki, bu gün Azərbaycanda özəl ali məktəblərə ən yaxşı kömək onlara tələbə qəbulunda sərbəstlik verilməsidir.

Paraqrafın sonunda belə nəticəyə gəlinir ki, Azərbaycanda özəl ali təhsil 10-12 illik təşəkkül dövründə müəyyən nailiyyətlər qazanmasına baxmayaraq onun olduqca ciddi həll olunmamış problemləri vardır. Bu problemlərin həlli özəl ali məktəblərin yalnız bu günkü fəaliyyətində müəyyən irəliləyişlərə nail olmaq üçün deyil, özəl ali təhsilin gələcək inkişaf yollarının müəyyənləşdirilməsində, ümumiyyətlə, özəl ali təhsilin cəmiyyətdə öz yerinin möhkəmləndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dünya özəl ali təhsil təcrübəsinin əsas məqamlarından biri olan tələbə qəbulunda sərbəstliyin Azərbaycan özəl ali təhsil praktikasında tətbiq edilməməsi ciddi problem olaraq qalır. Ümumiyyətlə özəl ali məktəblərə tələbə qəbulunun hər hansı dövlət orqanı tərəfindən aparılması onların özəl hüquqlarının tam pozulması kimi qiymətləndirilməlidir. Odur ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən özəl ali məktəblər qanunun gücündən istifadə edərək onların yaşamasının və uğurlu fəaliyyətinin qarantı ola biləcək bu səlahiyyəti özlərinə qaytarmalıdılar.

Birinci fəslin üçüncü paraqrafı ***“Özəl ali məktəblərin maliyyə və idarəolunma məsələləri”*** adlanır.

Bu paraqrafda özəl və dövlət ali məktəbləri maliyyə, idarəolunma və funksiyalar baxımından müqayisə olunur. Təhsil sahəsində tanınmış tədqiqatçı Geiger Rogerin tədqiqatlarına¹ istinad olunaraq dövlət və özəl təhsil arasında 3 tip bölgü göstərilir: kütləvi özəl və məhdud dövlət təhsili, paralel dövlət və özəl təhsil, kütləvi dövlət və məhdud özəl təhsil.

Birinci növ bölgüdə tarixi və iqtisadi səbəblərdən özəl təhsil dövlət təhsilindən tez yaranıb və inkişaf etməyə başlayıb. Ağıllı siyasət yeridən dövlət isə artıq inkişaf etməkdə olan özəl təhsilin inkişafına nəinki mane olmamış, əksinə belə təhsil müəssisələrinin inkişafını maliyyələşdirməyi öz öhdəsinə götürüb. Axı artıq öz inkişaf ənənəsinə malik olan, özəl təhsilin inkişafının qarşısının alınması müəyyən

¹. Geiger Roger. “Public and Private Sectors in higher education: a comparison of international patterns”, Higher education, 24: 1988; 2. Geiger Roger. Private Sectors in Higher Education: Function, and Change in eight countries. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1986.

mənada ölkənin mədəni inkişafını ləngitməyə cəhd etmək olardı. Odur ki, dövlət nəinki buna mane olmur, hətta müəyyən andan başlayaraq özəl təhsilin inkişafına kömək etməyi qərara alır və onu maliyyələşdirir. Belə təhsil müəssisələrinə geniş sərbəstlik verilir və beləliklə də ölkədə təhsilə olan tələbat əsasən özəl təhsil müəssisələrinin hesabına ödənilir. Belə bölgü növünə misal olaraq Yaponiyanın ali təhsil təcrübəsini göstərmək olar.

İkinci növ bölgüdə, yəni paralel dövlət və özəl təhsilində dövlət özünəməxsus təhsil müəssisələrinə qoyduğu sərmayəni özəl təhsilə də qoyur və dövlətin hər iki tip təhsilin paralel inkişafında eyni dərəcədə marağı olur. Buna ABŞ-ın təcrübəsi əyani misaldır.

Geniş dövlət və məhdud özəl təhsildən söhbət açarkən qeyd edilir ki, bu zaman ali təhsilə olan tələbat əsas etibarilə dövlət təhsil ocaqlarının hesabına ödənilir və ölkənin təhsil siyasəti əsasən dövlətə məxsus təhsil müəssisələrinə üstünlük verir. Lakin bu yolla təhsildə problemləri tam həll etmək olmur, bir sıra səbəblərdən o cümlədən, maliyyə məsələləri ilə bağlı dövlət müəssisələrində müəyyən böhran yaranır və bu böhrandan çıxış yolunu asanlaşdırmaq məqsədilə özəl bölmənin yaranması zərurəti meydana çıxır, bu bölmə inkişaf edib genişlənir. Azərbaycanda özəl təhsil bölməsinin yaranması prosesinə nəzər salsaq görürük ki, bu proses məhz yuxarıda deyilənlərlə izah olunur və beləliklə Azərbaycanın təcrübəsi geniş dövlət və məhdud özəl təhsil bölgüyə gözəl misaldır.

Bu paraqrafda Azərbaycanda dövlət və özəl ali məktəblərin maliyyələşmə mexanizmlərinə toxunulur, təhsildə və ümumiyyətlə, elmin inkişafında xeyli nailiyyətlər qazanan, geniş xeyriyyəçilik missiyasını öz üzərinə götürən özəl ali məktəblərin dövlət ali məktətlərinə nisbətən qarşılaşdığı maliyyə problemlərindən danışılır, həm özəl, həm də dövlət ali məktəblərin idarə olunmasında uyğun və fərqli cəhətlər göstərilir. Dövlət ali məktəblərinə geniş müstəqilliyin, özəl ali məktəblərə isə onların nizamnamələrinə uyğun sərbəstliyin verilməsi vacibliyi əsaslandırılır.

Qeyd olunur ki, özəl və dövlət ali məktəblərinin fəaliyyətinin müxtəlif sahələri, o cümlədən maliyyə və idarə olunma məsələləri ilə bağlı konkret faktlar və hüquqi

normativ sənədlər əsasında aparılan müqayisəli təhlil işi ikincinin, yəni dövlət ali məktəblərinin daha əlverişli sosial-hüquqi, mənəvi-psixoloji vəziyyətdə olduğunu göstərir. Dövlət ali məktəblərinin sosial və hüquqi bazası möhkəm olduğu halda (dövlətə söykənir), özəl ali məktəblər buna malik deyillər. Bu uyğunsuzluğun aradan qaldırılması özəl ali məktəblərin ən ümdə vəzifələrindəndir.

Dissertasiyanın II fəslə *“Azərbaycanın təhsil sistemində özəl ali məktəblər şəbəkəsi: uğurlar, problemlər, perspektivlər”* adlanır.

Bu fəsil də 3 paragrafdan ibarətdir.

“Özəl ali təhsil sistemində tələbə kontingentinin formalaşdırılmasının müasir vəziyyəti və onu təkmilləşdirmək problemləri” adlanan birinci paragrafda özəl ali məktəblərdə tələbə kontingentinin formalaşdırılması mexanizmi açıqlanır, bu sahədəki uğurlar və nailiyyətlər təqdir edilməklə, buraxılan nöqsanlar üzə çıxarılır, onları doğuran səbəblər müəyyənləşdirilir.

Ali təhsilli kadr hazırlığı prosesi abituriyentlərin ali məktəblərə qəbul olunmasından, başqa sözlə desək, tələbə qəbulundan başlayır. Azərbaycanda ali məktəblərə (həm dövlət, həm də özəl) tələbə qəbulu 1994/95-ci tədris ilindən etibarən mərkəzləşdirilmiş bir dövlət təşkilatı-Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası (TQDK) tərəfindən aparılır. Əgər dövlət ali məktəblərinə qəbulun dövlət orqanı olan TQDK tərəfindən aparılması müəyyən mənada başa düşülürsə, qəbulun özəl ali məktəblərə belə şəkildə aparılması müsbət hal kimi qəbul oluna bilməz. Çünki özəl ali məktəbin özəlliyinin ən əsas əlaməti məhz tələbə qəbulunun sərbəst aparılmasıdır. Qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının hazırda qüvvədə olan Təhsil Qanununda da bu məsələ öz həllini tapmışdır. Təhsil Qanununun 21-ci maddəsində yazılır: “Qeyri-dövlət ali məktəblərinə tələbə qəbulu onların nizamnamələri əsasında aparılır”¹. Doğrudur hazırda yeni təhsil qanunu hazırlanmaqdadır və bu qanun layihəsində göstərilən məsələyə bir az başqa cür yanaşılmışdır: “Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təhsil müəssisələrinə qəbul müvafiq icra hakimiyyət

¹ Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu. B., “Öyrətmən”, 1993.

yəti orqanının müəyyənləşdirdiyi qaydada və öz nizamnamələrinə uyğun həyata keçirilir”².

Göründüyü kimi burada da özəl ali məktəblərin öz nizamnamələri əsasında qəbul aparmalarının mümkünlüyü qeyd olunur.

Beləliklə, özəl ali məktəblərə tələbə qəbulunun TQDK tərəfindən aparılması bu ali məktəblərin özəlliyinin pozulmasını sübut edən ən əsas amillərdən biri kimi qiymətləndirilir.

Bu paraqrafda TQDK tərəfindən özəl ali məktəblərə tələbə qəbulu aparılan ixtisaslar spektri geniş təhlil olunmuş, irəli sürülən nəzəri fikirlər cədvəl və diaqramların köməyi ilə əyaniləşdirilmişdir. Özəl ali məktəblərin tələbə kontingentinin formalaşdırılmasında yaradılan süni çətinliklər açıqlanmış, onların ləğvi yolları göstərilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, özəl ali məktəblər qəbul planı dolmadığı təqdirdə özləri əlavə qəbul keçirmək hüququnu bərpa etməlidirlər. Əgər təhsili idarə edən müvafiq dövlət orqanları buna etiraz edərlərsə, onların iştirakı ilə bu kompaniyanın keçirilməsinə nail olmaq lazımdır. Ancaq bu yolla özəl ali məktəblər tələbə kontingentinin formalaşdırılması işini stabilləşdirə, öz fəaliyyətini inamla qura bilərlər.

Paraqrafın sonunda belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, ali məktəblərə hazırkı tələbə qəbulu qaydası özəl ali məktəblərin ruhuna uyğun gəlmir. Odur ki, onun təkmilləşdirilməsi vacibdir. Bu, Azərbaycanda demokratik dövlət “statusu” qazanmaq istiqamətində islahatlar keçirilməsinin, “asiyalılıqdan” çıxıb “avropalaşmağa”, ictimai həyatın demokratikləşməsinə doğru hərəkətin təzahürlərindən biri olmaqla bərabər, özəl ali təhsillə bağlı Avropa, Qərb standartlarının Azərbaycana gətirilməsi üçün möhkəm zəmin yaradardı.

“Özəl ali məktəblərin “professioqramması” və onun optimallaşdırılması məsələləri” adlanan II paraqrafda qeyd olunur ki, Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra müstəqillik qazanan Azərbaycanda özəl ali məktəblərin meydana gəlməsi üçün şərait yarandı. Bu zaman Avropa və dünya təhsil təcrübəsindən maksimum bəhrələnmək

² Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu (layihə). “Azərbaycan” qəzeti, 5 mart 1999.

məqsədilə özəl ali məktəblər Avropa dillərinin tədrisinin gücləndirilməsini ön plana çəkdi. Hətta bəzi özəl ali məktəblərdə bir sıra fənlər və ixtisaslar üzrə tədrisin ingilis dilində aparılmasına üstünlük verilməyə başlandı. Bununla yanaşı qeyd olunur ki, bəzi özəl ali məktəblərdə ingilis dilində tədrisə o qədər aludə olmuşlar ki, ingiliscə danışmaq dilini hələ kifayət qədər bilməyən qruplarda ingilis dilində mühazirələr oxunur. Aydınır ki, belə qruplarda tədrisin yüksək keyfiyyətindən danışmaq olmaz. Odur ki, müxtəlif ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlayan özəl ali məktəblər təkcə ingilis dilini öyrətmək yox, ixtisas fənlərinin yüksək səviyyədə tədrisinə çalışmalıdırlar.

Paraqrafda belə bir qənaətə gəlinir ki, kadr hazırlığında dövlət ali məktəbləri ilə olan paralellik özəl ali təhsilin inkişafında xeyli çətinliklər yaradır. Cəmiyyətdə formalaşan “iqtisadiyyat üzrə kadrlar Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində, hüquq sahəsində kadrlar Bakı Dövlət Universitetində, müxtəlif xarici dillər üzrə kadrlar Azərbaycan Dillər Universitetində, tibb sahəsində kadrlar Azərbaycan Tibb Universitetində və s. hazırlanmalıdır” kimi fikirlərin qarşısına sanballı faktlar qoymaq üçün xeyli zaman tələb olunur. Bu yalnız müəyyən vaxtdan sonra, özəl ali məktəblərin məzunları bu sahələrdə dövlət ali məktəblərin məzunlardan zəif olmadıqlarını sübut edəndən sonra mümkün olacaq. Amma bu gün özəl ali məktəblərin məzunlarının dövlət təşkilatlarında işə düzəlmələrinə addımbaşı maneçiliklər törədilən bir şəraitdə bunu sübut etməyin nə qədər çətin olacağı göz qabağındadır. Bunun üçün özəl və dövlət ali məktəblərin məzunları arasında heç bir ayrışdırıcılıq olmamalı, məzunların işlə təmin olunmasında bütün maneçiliklər aradan qaldırılmalı, ümumiyyətlə mütəxəssisin özəl, yoxsa dövlət ali məktəbini bitirməsi deyil, onun hansı bilik sahibi olması ön plana çəkilməlidir. Lakin bu gün realıq bunun əksinədir. Məzunları işə düzəlmə prosesində maneçiliklərlə qarşılaşan özəl ali məktəblərin fəaliyyətində ciddi çətinliklər yaranır. Odur ki, mümkün yollardan biri özəl ali məktəblərin öz imkanlarını nəzərə alıb özünün profilini, “professioqrammasını” müəyyən etməsi, yəni kadr hazırlığında paralelliyi aradan qaldırmaq üçün müəyyən istiqamətdə ixtisaslaşmasıdır. Qeyd edək ki, bu məsələyə müəyyən dövlət orqanları baxmalı olsalar, o zaman subyektivizm və amirlik elementləri ayrı-

ayrı özəl ali məktəblərə münasibətdə özünü göstərə bilər ki, bu da öz növbəsində həmin ali məktəblərin həyatında digər neqativ proseslərin başlanğıcı ola bilər.

Paraqrafın sonunda belə bir nəticə çıxarılır ki, Azərbaycanda özəl ali məktəblərin çoxprofilliliyi onların fəaliyyətində çətinliklər yaradan səbəblərdən biridir və bu da ixtisaslaşmanı optimallaşdırmaq zərurəti yaradır. Odur ki, çoxprofillikdən azprofilliyə keçmək təklif olunur. Qeyd olunur ki, hansı sahələri fəaliyyət dairəsinə daxil etmək üçün özəl ali məktəblər öz imkanlarını diqqətlə araşdırmalıdırlar.

Dissertasiyanın son paraqrafı “*Azərbaycan ali təhsilində “süzgəc” prosesi və özəl ali təhsilin perspektivləri*”nə həsr olunub.

Bu paraqrafda qeyd olunur ki, ölkəmizdə mütəxəssis hazırlığının hansı səviyyədə getməsi həmişə ön planda dayanmalıdır ki, fəaliyyət göstərən ali məktəblərdən (istər dövlət, istərsə də özəl) həyata keyfiyyətsiz kadr axını baş verməsin. Bu baxımdan ali məktəblərdə “süzgəc” prinsiplərinə necə əməl olunması çox vacibdir və tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Süzgəc dedikdə ali məktəbin tətbiq etdiyi təhsil modelinin seçmə prinsipləri-xüsusiyyətləri (imtahan keçirilmə mexanizmi, imtahan yoxlama-qiyətləndirmə prinsipləri, kursdan-kursa keçmə mexanizmi və s.) və bu prinsiplərin tədris prosesində nə qədər ciddi və obyektiv olaraq həyata keçirilməsi, beləliklə də, tələbələrin qəbul olunduqları vaxtdan ali məktəbi bitirərək hər hansı təşkilatda işə düzəlmələrinə qədər ciddi və düzgün seçmə sistemi keçmələri nəzərdə tutulur.

Burada ali təhsildə süzgəc prosesi müxtəlif istiqamətlərdə nəzərdən keçirilir. 1. Qəbul imtahanlarının keçirilmə prinsipləri; 2. Semestr imtahanlarında yoxlama və qiymətləndirmə prinsipləri; 3. Kursdan-kursa keçmə prinsipləri; 4. Tələbələrin məzun olma prinsipləri.

Sadalanan bu prinsiplərin hamısı müəyyən mənada tələbələrin məzun olmalarına xidmət etdiyindən əsas diqqət bu prosesə yönəldilir. Dövlət ali məktəblərində və eləcə də özəl ali məktəblərdə süzgəc prosesinə demək olar ki, əməl olunmadığı konkret rəqəmlərlə sübut olunur, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən özəl və dövlət ali

məktəblərdə tətbiq olunan qiymətləndirmə sistemi, imtahan keçirilmə prinsipləri, kursdan-kursa keçmənin mexanizmi diqqətlə müqayisə olunur və belə qənaətə gəlinir ki, bu gün ali məktəblərin əksəriyyətində təhsilin seçmə prinsiplərinə əməl olunmur və ya çox zəif əməl olunur, bu da məhz həyata keyfiyyətsiz kadr axınının əsas səbəblərindəndir.

Paraqrafın nəticəsi olaraq qeyd olunur ki, cəmiyyət üçün yüksək səviyyəli kadrlar hazırlanmasında süzgəc prosesinə və prinsiplərinə ciddi əməl olunması böyük əhəmiyyət kəsb edir və elə ona görə də bütün ali məktəblərdə (istər dövlət, istərsə də özəl) təhsil siyasəti və tədris proqramlarının yerinə yetirilməsində süzgəc prosesini gücləndirən amillərə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

NƏTİCƏ hissəsində dissertasiya işinə yekun vurulur, ümumiləşdirmələr aparılır və tövsiyələr verilir. Onlar aşağıdakılardır.

1. Azərbaycanda özəl ali məktəblərin meydana gəlməsi və onların səmərəli fəaliyyəti respublikanın ictimai-siyasi və mədəni həyatında mühüm hadisədir, Azərbaycanın müstəqil ölkə kimi inkişafının, Avropa və Qərb dəyərlərini mənimsəmək istiqamətində irəliləməsinin əsas göstəricilərindən biridir.
2. Müstəqillik şəraitində özəl ali təhsil üçün yaradılan hüquqi və mənəvi-psixoloji baza özəl ali təhsilin nəzəriyyə və praktikasının əsas prinsiplərinə cavab vermir, onun fəaliyyətini məhdudlaşdırır.
3. Dövlət icra orqanlarının daimi müdaxiləsi (tez-tez yoxlamaların keçirilməsi, müxtəlif arayışların tələb olunması, tələbə qəbulu ilə bağlı nizamnamə pozuntuları və s.) özəl ali məktəblərin normal fəaliyyətlərinə mane olur.
4. Ölkədə fəaliyyətdə olan dövlət ali məktəbləri kimi özəl ali təhsilin də inkişafına dövlət əhəmiyyətli məsələ kimi baxılması, onun dövlətdən yardım alma mexanizminin müəyyənləşdirilməsi və bir sıra başqa məsələlərdə mövcud məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması üçün hüquqi və normativ baza təkmilləşdirilməlidir.
5. Azərbaycan hökuməti özəl ali məktəblərin daha səmərəli fəaliyyətinə kömək məqsədilə onlara uzunmüddətli azfaizli kreditlərin verilməsini (tikinti və başqa

- yollarla maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi üçün), özəl ali məktəblərin tələbələrinə isə (əgər tələbənin ehtiyacı varsa) təhsil haqqını ödəmək üçün müəyyən kreditlər ayrılmasının (konkret müddət ərzində qaytarmaq şərtilə) hüquqi və praktik məsələlərini həll etməlidir.
6. Hökumət orqanları tədris plan və proqramlarının hazırlanmasında, tədris prosesinin həyata keçirilməsində, eləcə də tələbə qəbulu işində özəl ali məktəblərə sərbəstlik verilməsi ilə bağlı bu ali məktəblərin nizamnamələrinin hərfinə və ruhuna riayət etməlidir.
  7. Ali təhsilin idarə olunmasında mövcud çoxpilləlik aradan qaldırılmalı, ali məktəblərə geniş müstəqillik verilməli, təhsilin keyfiyyətinə nəzarət isə yalnız konkret bir dövlət orqanı (məsələn, Təhsil Nazirliyi) tərəfindən həyata keçirilməlidir. Müxtəlif dövlət orqanlarının özəl ali məktəblərin fəaliyyətinə müdaxiləsinin məhdudlaşdırılması və qarşısının alınması özəl ali məktəblərin normal və səmərəli fəaliyyəti üçün mühüm şərtlərdən biridir.
  8. Özəl ali məktəblərdə müxtəlif ixtisaslar üzrə kadr hazırlığı məsələsinə bir stabillik və sistemlilik gətirilməsi vacibdir. Bununla belə müəyyən bir ixtisas üzrə kadr hazırlanması üçün maddi-texniki bazaya, kadr potensialına malik olan özəl ali məktəbə bu ixtisas üzrə qəbul aparılmasına imkan verilməlidir.
  9. Ali məktəblərdə (istər dövlət, istərsə də özəl) mütəxəssis hazırlığında yüksək keyfiyyətə nail olmaq məqsədilə tələbələrin ali məktəblərə qəbul olunduqdan sonra kursdan-kursa keçməsi və məzunluq zirvəsinə çatması prosesinin, eləcə də onların bilik səviyyələrinin yoxlanılmasının və qiymətləndirilməsinin yeni daha əlverişli və müasir forma və metodları tətbiq edilməlidir.
  10. Özəl ali məktəblərin məzunlarına dövlət nümunəli diplomların verilməsi məcburiyyəti respublikanın hazırkı siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyətində məqbul sayıla bilər. Amma dünyada ali məktəblərin (istər özəl, istərsə də dövlət) məzunlarına onların özünəməxsus diplomların verilməsi təcrübəsinin varlığı yaddan çıxarılmamalıdır.

11. Məzunların yalnız adı və fərqlənmə diplomları ilə fərqləndirilməsi onların hazırlıq səviyyəsini tam əks etdirmədiyindən daha dəqiq və müasir fərqləndirmə prinsipləri işlənib hazırlanmalıdır.
12. Özəl ali məktəblərin məzunlarının dövlət orqanlarında işlə təmin olunma məsələlərində dövlət ali məktəblərin məzunları ilə bərabər hüquqa malik olması yalnız nəzəri deyil, praktiki cəhətdən təmin olunmalıdır. Özəl ali məktəblərin məzunlarının müəyyən dövlət orqanlarında (hüquq mühafizə orqanları, tibb sahəsində) işə qəbul olunmaması ilə bağlı yaradılan süni çətinliklər özəl ali məktəblərdə həmin ixtisaslar üzrə kadr hazırlığına mane olan əsas amillərdəndir. Demokratik, sivil dövlətin fəaliyyətinin prinsip və metodlarına yad olan bu “iş üslubunun” aradan qaldırılması özəl ali təhsilin nüfuzunun qalxmasının mühüm şərtlərindən biridir.

Dissertasiyanın məzmunu müəllifin aşağıdakı tezis və məqalələrində öz əksini tapmışdır.

1. *“Dövlətlə özəl təhsil arasında münasibətdə DAEK-in (Dövlət Ali Ekspert Komissiyası) rolu”*. Aspirantların və gənc tədqiqatçıların respublika elmi konfransının materialları, II cild. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 11-12 fevral 1998, s.59-61.
2. *“Təhsilin seçmə prinsipləri”*. Qafqaz: tarix müasirlik və geosiyasi perspektivlər konfransının materialları, Bakı Dövlət Universiteti, 15 aprel 1998, s.230-232.
3. *“Azərbaycan ali təhsilində süzgəc prosesi”*. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, ali məktəblərarası tematik məcmuə, 4-cü buraxılış, Təhsil Nazirliyi və M.F.Axundov adına Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutu. Bakı, Mütərcim, 1998, s.70-77.
4. *“Azərbaycanda özəl təhsilin yaranma zəruriliyi haqqında”*. Aspirantların və gənc tədqiqatçıların respublika elmi konfransının materialları, II cild, 23-24 fevral 1999-cu il. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, s.101-102.
5. *“Azərbaycanda özəl ali təhsilin bəzi xüsusiyyətləri”*. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, ali məktəblərarası tematik məcmuə, 2-ci buraxılış, Azərbaycan respublikası Təhsil Nazirliyi və M.F.Axundov adına Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutu. Bakı, Mütərcim, 2000, s.173-181.
6. *“Özəl ali məktəblərdə məzunluq diplomunun verilməsinə dair”*. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, ali məktəblərarası tematik məcmuə, 2-ci buraxılış, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi və M.F.Axundov adına Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutu. Bakı, Mütərcim, 2000, s.182-184.
7. *“Özəl ali məktəblərdə kadr hazırlığının bəzi xüsusiyyətləri”*. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, ali məktəblərarası elmi konfransın materialları, 1-2 mart 2000-ci il. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi və M.F.Axundov adına Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutu. Bakı, 2000, s.37-39.

8. *“Factors Related to the Selection process at the state and private Universities. The Positive and negative Sides of centralization”*. Joürnal of Azerbaijani Studies, Volüme 2, nümber 2, Khazar Üniversity, Bakü, Azerbaijan, 1999, p.50-58.
9. *“Basis and Continuation of Private Education in Azerbaijan”*. 6th Nordic-Baltic Conference in Regional Science “Nordic-Baltic Sea Region on the eve of the 21st centüry”; October 4-7, 2000, Riga, Latvia, p.55-58.
10. *“Özəl və dövlət ali məktəblər: Maliyyələşmə, idarəetmə və funksiyalar”*. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, ali məktəblərarası tematik məcmuə, 1-ci buraxılış, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi və M.F.Axundov adına Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutu. Bakı, Mütərcim, 2001, s.50-61.

Проблемы частного высшего образования в Азербайджане

(Резюме)

Резюмируемая диссертация посвящена проблемам частного высшего образования в Азербайджане. В ней рассматриваются перспективы и пути развития частного высшего образования в республике.

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и библиографии.

Во введении диссертации обосновываются актуальность темы и научная новизна работы, определяются объект, предмет, цель задачи, методы и методологические основы исследования; выдвигаются защищаемые в диссертации научные положения, указывается теоретическая и практическая значимость результатов исследования.

В первой главе диссертации обстоятельно анализируется общественно-политическая, социально-экономическая и правовая ситуация, существовавшая в Азербайджане в период возникновения частных высших школ; рассматриваются проводимые в республике реформы для достижения существенных изменений в системе образования; исследуется мировая практика в области частного образования, определяются пути и возможность использования ее прогрессивных традиций для обеспечения развития частного образования в Азербайджане. В этой главе также анализируется вопросы управления и финансирования частных высших школ.

Во второй главе диссертации рассматривается механизм формирования студенческого контингента частных высших школ, анализируются допущенные в этом вопросе ошибки и их причины; обосновывается целесообразность определения своего профиля-”профессиограммы”, самими высшими учебными заведениями с учетом своих возможностей.

И наконец вводится в технологию высшего образования понятие “фильтр”, определяются его принципы, применение и значение в повышении качества высшего образования.

В заключении диссертации обобщаются результаты исследования в виде конкретных выводов.

Private higher education problems in Azerbaijan

Summary

This dissertation focuses on the private higher education problems, the determination of private higher education perspectives and the way of its development.

The dissertation consists of introduction, two chapters and bibliography.

In introduction the topically, the object, the subject the objectives and goals, the practical and theoretical importance, methodological bases, the novelty, the principal propositions under defence are considered, and an information on the research methods is given.

In the first chapter the author analyzes the public-political, socio-economic, legal entities of the period the private education appeared. The reforms to make fundamental changes in Azerbaijani education have also been carefully explored by the author. The world practice on private education is examined to ensure way to private higher Education in Azerbaijan. The financial and management problems of private higher educational institutions are studied as well.

In the second chapter the student body, enrolment mechanism is touched upon, the shortages of this field and their causes for it are determined. The importance of “professiongrammas” of the private universities taking into account their resources is grounded in the second chapter either. The “filter” mechanism in education is applied in higher education technology; its principles, application and its role in the improvement of the quality of education are determined in this chapter.

At the end of the dissertation general conclusion and recommendations are given.